

2.14 Педагогічна майстерність викладача медичного закладу вищої освіти

Проблема формування педагогічної майстерності є особливо актуальною для становлення викладача вищого навчального закладу сьогодення. Професія педагога за своєю суттю є творчою, унікальною та багатоаспектною. Професійна діяльність викладачів вищих навчальних закладів охоплює викладацьку діяльність, наукову та методичну роботу, постійне самовдосконалення та виховний вплив на студентів. Робота викладача завжди наочна. Студент постійно спостерігає за роботою викладача, оцінює її та робить певні висновки. Саме тому педагог, що прагне до самовдосконалення, завжди виконує свою роботу на високому, якісному рівні, ставить перед собою певні перспективи, намагається виконати їх. Високі вимоги до себе та своєї професійної діяльності, постійне самовдосконалення та креативність характеризують викладача з високим рівнем педагогічної майстерності. Педагогічна майстерність не виникає сама по собі, вона є результатом плідної праці. «Без передбачення й наукового розрахунку педагогіка схожа на знахарство, а вчитель (викладач), котрий не хоче або не вміє розраховувати, – на неграмотну няньку», – вказував В.О. Сухомлинський. Знання педагогіки, її принципів та закономірностей є підґрунтям для розвитку педагогічної майстерності. Майстерність – це вищий рівень розвитку особистості, сукупності здібностей і узагальненого позитивного досвіду, вищий рівень професійних умінь у певній діяльності, досягнутий на основі рефлексії й творчого підходу. Перелічені особливості є результатом тривалої та складної роботи над собою [259, 260].

Головною метою освіти України визнано створення умов для особистісного розвитку молодого покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства, сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський та світовий простір як конкурентоспроможної та процвітаючої держави [261].

Поняття "педагогічна майстерність" досить широко та повно розкрите у

"Педагогічній енциклопедії": "...це високе мистецтво виховання і навчання, що постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, який працює за покликанням і любить дітей. Педагог – це спеціаліст високої культури, який глибоко знає свій предмет, добре ознайомлений з відповідними галузями науки чи мистецтва, практично розбирається в питаннях загальної і, особливо, дитячої психології, досконало володіє методикою навчання і виховання". Коли ж ми прагнемо усвідомити витoki розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного самовдосконалення, доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії так: педагогічна майстерність — це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. Педагогічна діяльність здійснюється за різними напрямками: навчання, виховання, управління діяльністю учнів.. На кожному з них може проявлятися педагогічна майстерність викладача, базовим фундаментом якої є такі елементи: зміст освіти викладача; досвід професійної діяльності; досвід прояву особистих якостей у професійно-педагогічній діяльності, тобто внутрішня модель поведінки.

Педагогічна майстерність – це своєрідний сплав особистої культури, знань і світогляду вчителя, його всебічної теоретичної підготовки з удосконаленням оволодіння прийомами навчання й виховання, педагогічною технологією та передовим досвідом. Разом з тим – це вид діяльності, який торкається переважно внутрішньої сфери вчителя: бажання стати майстром педагогічної справи; переконання в тому, що майстерність забезпечує не лише високу результативність праці, а й почуття задоволення від неї, становлення себе як фахівця.

Працюючи над проблемами формування педагогічної майстерності, дослідники відмітили, що стаж роботи не пов'язаний з майстерністю педагога. Майстерність може виявлятися на ранніх етапах становлення педагога-професіонала, коли молодий викладач вирішує завдання творчо. Тому, розглядаючи особливості педагогічної майстерності, неможливо оминути таку важливу її ланку, як педагогічна творчість. Одні дослідники розглядають

педагогічну творчість як найвищий рівень педагогічної майстерності (І.А. Зязюн), інші розводять ці поняття. Так, С.О. Сисоєва підкреслює: «Проте, на відміну від майстерності, педагогічна творчість – це завжди пошук і знаходження нового, а педагогічна майстерність проявляється як високий рівень професіоналізму без пошуку до нових рішень». Однак, чимало педагогічних досліджень показують, що сама педагогічна професія вимагає від особистості творчих здібностей від початку професійної діяльності до її завершення. Тільки тоді викладач матиме авторитет та повагу серед студентства, його заняття будуть цікавими і він зможе реалізувати головні завдання, які покладені на нього сьогодні. Разом з тим, дослідники єдині в тому, що педагогічна майстерність повністю пов'язана з професійним і загальним самовдосконаленням педагога, з його розвитком, розширенням й використанням нових засобів, прийомів навчання, узагальненням старого й накопиченням нового досвіду, розширенням професійних знань і вмінь.

Як показує досвід, професійна підготовка майбутніх медичних працівників набуває більшої ефективності в межах педагогічно комфортного професійно орієнтованого освітнього середовища. Професійно орієнтоване освітнє середовище визначають як сукупність умов, за допомогою яких створюється сприятливий клімат для актуалізації потенціалу всіх учасників освітнього процесу, як педагогічну реальність зі спеціально організованими умовами для формування творчої індивідуальності студентів та їх самореалізації, в якій стосунки між учасниками освітнього процесу набувають характеру взаємного спілкування, співтворчості. Проектування освітнього середовища у медичному ЗВО відкриває перспективи до нового типу взаємодії діяльності суб'єктів освітнього середовища закладу освіти. Різноманітність факторів, які потрібно враховувати в процесі створення проектної моделі, передбачає їх осмислення й зіставлення. На цій основі в ході проектування відбувається постійне «просторове» вирішення суперечностей і створюється цілісна модель середовища. Створення в медичному ЗВО професійно орієнтованого освітнього середовища, адаптованого до потреб майбутньої фахової діяльності, сприяє: –

встановленню гуманістичних міжособистісних відносин як базової основи формування основ професіоналізму майбутніх медичних працівників; – використанню індивідуальних, колективних навчально-практичних завдань, що стимулюють розвиток уміння працювати в команді; – поєднанню індивідуальної та колективної форм навчальної діяльності студентів-медиків; – конструюванню професійно-медичних ситуацій, що стимулюють розвиток професійної свідомості й культури спілкування студентів як медичних працівників; – розвитку самостійності майбутніх медичних працівників; – набуттю ними досвіду майбутньої професійної діяльності, постійному саморозвитку спрямованому на використання на практиці набутих спеціальних знань і виконання фахових функцій; – включенню студентів в «імпровізоване поле діяльності» з метою забезпечення адекватних дій, притаманних професії медичного працівника; – залученню майбутніх медичних працівників до проектної діяльності, спрямованої на засвоєння програмового матеріалу та практичних навичок; – посиленню професійної спрямованості навчання; – забезпеченню взаємозв'язку медичного ЗВО з фаховим середовищем; – пошуку нових технологій реалізації співпраці викладача зі студентами в навчальному процесі для спільного вирішення професійних завдань; – розробці методичних основ рольової поведінки майбутніх медичних працівників; – підвищенню конкурентоспроможності та мобільності випускників вищих медичних навчальних закладів [262, 263].

Для викладача-лікаря, як і для будь-якого іншого педагога, важливим є педагогічне мислення. За визначенням О. Зінкевич, це вид професійного мислення, який виступає компонентом когнітивної орієнтованості, що виражається у здатності фіксувати педагогічну ситуацію, яка виникає в процесі клінічної підготовки студентів, вмінні формулювати педагогічну задачу і вирішувати її, піддавати рефлексії власну педагогічну діяльність з метою подальшого перетворення, підтримуваного сукупністю педагогічних і психологічних понять. Вона неодноразово підкреслювала, що педагогічне мислення лікарів - викладачів медичних вишів відрізняється від педагогічного

мислення викладачів інших вишів або вчителів виключно змістом своєї діяльності та способами її організації, тоді як природа педагогічної діяльності залишається незмінною. Інакше кажучи, педагогічне мислення визначає напрям розвитку педагогічної діяльності, забезпечує можливість інтерпретації, конструювання і проектування процесів навчання та виховання. На основі результатів власного експериментального дослідження О. Зінкевич дійшла висновку, що в педагогічному мисленні як компоненті когнітивної орієнтованості лікарів-викладачів вищої медичної школи недостатньо розвинені такі складові, як володіння педагогічними поняттями, які забезпечують усвідомлення специфіки педагогічної діяльності, педагогічна рефлексія, здатність перетворювати власну педагогічну діяльність і додавати до неї елементи творчості. Дослідницею було висунуто припущення, що основними причинами, що обумовлюють цю ситуацію є такі: відсутність системи у формуванні категоріального апарату у галузі педагогіки; спрощення понять педагогіки і психології вищої школи; відсутність інтересу до психології та педагогіки вищої школи; невміння співвідносити категорії із реальним освітнім процесом у медичному виші. У цьому контексті варто також процитувати українську дослідницю Т. Туркот, котра цілком слушно зазначає, що «...на деяких предметно-наукових кафедрах вищих навчальних закладів склалася точка зору, згідно якої навчати можна без спеціальної психолого-педагогічної підготовки. Для цього достатньо добре знати дисципліну, яку читає викладач». Такі педагоги, за спостереженням вченої, «використовують здебільшого репродуктивні методи навчання, не приділяють достатньої уваги розвитку індивідуальності студентів, не вміють активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність. Для розуміння педагогічних явищ, насамперед, необхідно бачити ці явища, усвідомлювати їх, виокремлювати в явищах оточуючої дійсності. Безумовно, що на це здатний не кожний лікар-викладач, що зумовлюється перерахованими вище факторами. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що подібна ситуація спостерігається не лише у лікарів-викладачів, але й у інших викладачів непедагогічних вишів (юридичних,

технічних, економічних), які не мають спеціальної педагогічної освіти. Основним компонентом педагогічного мислення лікарів-викладачів медичних вишів є педагогічна ситуація як елемент педагогічної дійсності. Подібний погляд й у О. Дубасенюк, котра підкреслює, що «функції професійного мислення педагога в контексті практичної діяльності виступають, перш за все, як функції аналізу конкретних педагогічних ситуацій, постановки задач у даних умовах діяльності, розробки планів, рефлексії отриманих результатів». Щодо виховання, то, незважаючи на те, що певний відсоток лікарів-викладачів медичних вишів виявляє досить стриману цікавість до виховання студентів, пояснюючи це відсутністю спеціальних теоретико-педагогічних знань. Спеціальні дослідження водночас свідчать, що для переважної більшості цих представників науково-педагогічних працівників характерне вміння встановлювати контакт зі студентами, розуміти їх, вести політику співробітництва, використовувати різноманітні способи взаємодії та впливу на особистість студента - майбутнього лікаря [264].

Важливим моментом освітнього процесу в медичних ЗВО є його науково-методичне забезпечення. Воно передбачає створення спеціальних організаційно-педагогічних умов, зокрема – модернізація освітнього середовища. Термін «умова» трактується як: – єдність об'єктивного та суб'єктивного, внутрішнього й зовнішнього, сутності та явища (Н. Яковлева); – вираження відношення предмета до явищ, що його оточують і без яких неможливе його існування (Ю. Фролов); – сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин), необхідних для виникнення, існування або зміни заданого об'єкта (В. Андрущенко); – сукупність зовнішніх та внутрішніх обставин (об'єктивних заходів) освітнього процесу, від реалізації яких залежить досягнення поставлених дидактичних цілей (А. Нісімчук); – обставини, від яких залежить наявність чи зміна чого-небудь, зумовленого ними (І. Харламов); – обставини, що сприяють розвитку людини, формуванню її особистості та забезпечують ефективне й цілісне здійснення освітнього процесу; – фактор (латинське factor – чинник), тобто рушій, причину будь-якого процесу; – необхідна обставина, яка дає можливість здійснення,

створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь, що стає причиною-явищем, що породжує інше явище та прогнозує його специфіку, слугує підставою для дій, спонудою, мотивом, що зумовлює певні вчинки. У психології дефініція поняття «умова» подається як сукупність

Усвідомлення особливої соціальної ролі лікаря як носія спеціальних теоретичних знань, практичних умінь, навичок і соціумної культури та важливості якісної підготовки майбутнього лікаря на додипломному та післядипломному етапах потребують науково обґрунтованої інтерпретації процесу розвитку й удосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих медичних навчальних закладів. Конкретний зміст цієї підготовки визначається науковими уявленнями про якісну педагогічну діяльність, притаманну викладачам-майстрам. Без поглибленого теоретичного дослідження процесу формування й розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих медичних навчальних закладів якісна підготовка майбутніх лікарів видається нездійсненною. Невід'ємною складовою педагогічної майстерності разом із педагогічною культурою, професійно-педагогічною компетентністю, креативністю та гуманістичною спрямованістю є розвинене педагогічне мислення, без якого в умовах сьогодення лікар-викладач не може відчувати себе повноцінним, рівноправним і конкурентоздатним учасником процесів демократизації, гуманізації, модернізації, технологізації навчального процесу. Між тим, лікарі-викладачі, які працюють у системі вищої медичної школи, в своїй переважній більшості, особливо на початку педагогічної кар'єри, відчують брак педагогічних знань і гостру потребу в педагогічній освіті та самоосвіті, вони демонструють готовність до вивчення, аналізу й узагальнення власного педагогічного досвіду колег, прагнуть досліджувати і перетворювати свою педагогічну діяльність, але для цього в них часто не вистачає психолого-педагогічних знань і сформованого професійно-педагогічного мислення.

Глибокі перетворення соціальної структури суспільства вимагають конструктивних змін у галузі освіти, зокрема, медичної. Перехід на Болонську систему навчання має забезпечити якісно новий рівень підготовки майбутніх

фахівців. А це, в свою чергу, потребує раціональної організації навчального процесу, оскільки відбулося певне збільшення складності та обсягу навчального матеріалу, прискорення темпів його засвоєння. У науці відбувся "інформаційний вибух", який зумовив виникнення нових напрямків і розділів наукових досліджень, нових навчальних предметів, що у свою чергу призвело до перенасичення навчальних програм, за якими здійснюється підготовка медичних спеціалістів. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність у пошуку шляхів і засобів активізації діяльності педагога, розвитку сучасного стилю професійного мислення викладачів і вироблення потреби у самовдосконаленні. Зростає роль і значення педагогічної майстерності викладачів, рівня їх психологічної, педагогічної та методичної здатності керувати процесом підготовки спеціалістів відповідно до сучасного рівня вимог, розв'язувати нові проблеми та завдання вищої медичної освіти в умовах її реформування. Перед викладачами вищих медичних навчальних закладів щодня постає необхідність вирішувати цілий ряд методичних питань, які передбачають підготовку і проведення практичних занять, складання методичних матеріалів до них, написання посібників, підручників і т.д.

Основою професійної майстерності в медичній освіті є, в першу чергу, професійна компетентність, яка визначається базовими знаннями та вміннями педагога, його ціннісними орієнтирами, мотивами діяльності, розумінням себе у світі і світу навколо себе, стилем спілкування і взаємодії з оточуючими. Зміст професійної компетентності викладача медичного навчального закладу полягає, перш за все, у досконалому володінні теоретичними і практичними знаннями з даного предмету, а також методикою його викладання, педагогікою і психологією. Ідеальним є варіант, коли викладач фахових дисциплін має можливість поєднувати викладацьку роботу з практичною діяльністю в охороні здоров'я. Розвиток медичної галузі відбувається дуже швидко (нові методики і підходи у лікуванні, нові медичні препарати, сучасна апаратура і т.д.), що спонукають викладачів до серйозного самовдосконалення, самоосвіти і саморозвитку. Тому важливою особливістю професійних медико-педагогічних

знань є їх комплексність, що потребує від викладача вміння синтезувати фактичний матеріал для досягнення кінцевої мети у підготовці майбутнього медичного працівника; безпомилково подати матеріал як розв'язану педагогічну задачу через психологічне осмислення та правильний вибір засобів взаємодії. Сучасні підходи до проблеми психолого-педагогічної підготовки викладачів вищих медичних навчальних закладів зумовлюють існування базової системи психологічних, педагогічних та методичних знань і умінь, яка включає в себе наступні елементи: а) оволодіння психологічними та педагогічними закономірностями професійної підготовки спеціалістів медичного профілю; б) оволодіння сучасним арсеналом методів, засобів і форм навчання, які б охоплювали всі сторони та етапи професійної підготовки майбутнього медичного працівника; в) розвиток сучасного методичного мислення викладачів, що дозволяє кваліфіковано вирішувати нові проблеми вищої медичної освіти в процесі її постійного удосконалення. Переважну частину педагогічної діяльності викладачів медичного ЗВО складають практичні заняття зі студентами, тому підготовка та проведення їх, складання методичних матеріалів до них в сучасній вищій медичній школі вимагає певної системи професійних, психолого-педагогічних, методичних знань, навичок та вмінь. У цій системі виділяють її основну частину, яка визначає необхідний базовий рівень психолого-педагогічної і методичної підготовки викладачів. Ця частина включає в себе систему методичних вмінь, які в комплексі забезпечують педагогічно і психологічно правильну організацію навчального процесу на різних його етапах. Це є вміння: – визначити актуальність навчальної теми, її професійне значення, створити позитивну мотивацію до її вивчення; – визначити навчальну мету практичного заняття, при цьому чітко диференціювати таку мету залежно від рівня професійної підготовки; – визначити виховну мету заняття, оскільки вона пов'язана з формуванням особистості майбутнього медичного працівника; – провести відбір навчального матеріалу для практичного заняття, структурувати такий матеріал на основі виділення основних елементів, визначення логічних зв'язків між ними; – правильно організаційно-методично побудувати заняття,

визначити завдання, функції та зміст його основних етапів; – визначити і застосувати методи навчання і контролю рівня знань, які відповідають меті, змісту предмета і сучасним вимогам; – створити матеріали для контролю, які б відповідали різним рівням професійної підготовки; – створити оптимальні навчально-методичні умови формування професійних навичок та вмінь; – скласти навчально-інструктивні матеріали, професійні алгоритми та ін. для відпрацювання професійних вмінь та навичок студентів, для організації самостійної роботи студентів; – проводити широке міждисциплінарне інтегрування; – моделювати професійні ситуації, застосовуючи при цьому весь діапазон ігрових, імітаційних та ситуаційних методів навчання. Озброєння викладачів сучасним арсеналом педагогічних знань, навичок та вмінь є основою для творчого пошуку колективом кожної кафедри найбільш прийнятних для конкретної навчальної дисципліни форм, методів і засобів навчання. Безперечно, що комплексне поєднання індивідуальних особливостей методичного стилю і почерку кожного викладача складає цілісну картину педагогічної діяльності кафедри.

Шляхи реалізації педагогічної майстерності викладача вищої школи полягають в наступному:

1. Функціональні компоненти системи педагогічної діяльності.

Беручи за основу тезу, що педагогічне мислення виявляється в комплексі когнітивних здібностей, особливо значущою з-поміж яких є здатність бачити проблеми педагогічного процесу, аналізувати й обирати ефективні способи їх розв'язання, вважається, що педагогічне мислення викладачів вищих медичних навчальних закладів виявляється в усіх функціональних компонентах системи педагогічної діяльності: 1) мотиваційному - спрямований на те, щоб студент почав діяти в напрямку досягнення цілей освіти; 2) адаптивному - забезпечує адаптації викладачем навчальної інформації до рівня розуміння студентом, можливостей його пам'яті, сприйняття і т.д.; 3) стимулювальному - викладач повинен систематично направляти студента на досягнення освітніх цілей з урахуванням рівня навченості студента; 4) кібернетичному - полягає в

постійному управлінні викладачем пізнавальною діяльністю студента і формуванням у нього заданих якостей і рис особистості; 5) технологічному - викладач повинен володіти такими способами навчання і виховання, які дають гарантований позитивний результат; 6) діагностичному - підтверджує, що отриманий результат навчання і виховання є саме тим, який передбачався (навчальні програми, освітньо-кваліфікаційні програми, освітньо-кваліфікаційні характеристики); 7) комунікативному - характеризує ефективність і продуктивність процесів спілкування викладачів і студентів; 8) проектувальному - демонструє наявність у викладача готовності до проектування педагогічної діяльності на основі розуміння змісту і значення цієї діяльності.

2. Компетенції викладача вищого непедагогічного навчального закладу.

За Сисоевою С., котра на основі аналізу Європейської комісії щодо універсальних компетенцій вважає, що у викладача вищого непедагогічного навчального закладу повинні бути сформовані такі компетенції: 1) соціально-особистісні (розуміння ролі власної викладацької діяльності для соціально-економічного розвитку держави; здатність до викладацької діяльності; розуміння та сприйняття етичних норм поведінки стосовно інших; сформована система цінностей та мотивації до педагогічної діяльності; креативність, здатність до системного мислення; адаптивність і комунікабельність; толерантність і полікультурна грамотність); 2) інструментальні (володіння основами педагогічної майстерності; здатність до писемної та усної комунікації державною та національною мовами, знання інших мов; володіння сучасними методами та інтерактивними технологіями навчання; використання програмних засобів та Інтернет-ресурсів; навички використання у навчальному процесі технологій, пов'язаних зі збереженням здоров'я); 3) загальнонаукові (базові знання фундаментальних розділів педагогіки та психології в обсязі, необхідному для організації ефективної взаємодії зі студентами у процесі навчання та її спрямованості на цілісний розвиток особистості студента, зокрема інтелектуальний і творчий; методологічні знання; базові знання в галузі методики навчання, необхідні для ефективного засвоєння навчальної

дисципліни); 4) професійно-педагогічні (загальні професійно-педагогічні - спрямованість навчання на професійний розвиток і саморозвиток студента, підготовка студента до навчання і професійного самовдосконалення впродовж життя; спеціалізовані професійно-педагогічні - професійна спрямованість змісту навчання предмета, інтегрування змісту навчального предмета з професійно-орієнтованими дисциплінами) [265, 266, 267].

В процесі формування компонентів педагогічної майстерності велике значення відіграє культура, техніка педагогічного спілкування викладача; технічні показники виразного мовлення: дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп. Ефективними заходами є тренінгові програми, які сприяють розвитку внутрішньої техніки викладача, вмінню володіти собою, витримка, емоційна саморегуляція, психологічне налаштування, аутотренінг, самопрезентація [268].

В процесі навчально-виховної роботи викладач передає студентам любов до навчання, предмета, пояснює важливість здобуття освіти. Якщо людина не переконана в чомусь сама, то переконати інших – справа марна. На всіх етапах своєї роботи викладач повинен особистим прикладом в спілкуванні з колегами, студентами демонструвати високі етичні й моральні норми поведінки. Викладач має бути творчим, багатогранним і всебічно освіченим. Важливу роль у виховному процесі та навчальній діяльності відіграють глибоке знання предмета, використання різноманітних методик викладання, розуміння психофізіологічних особливостей студентів, знання їх проблем, умов життя, коло знайомств, їх інтереси [269].

Таким чином, рівень педагогічної майстерності викладача вищої школи є важливим чинником навчально-виховного процесу, він позначається на результатах навчання студентів, на формуванні їх як особистостей. В свою чергу, розвиток педагогічної майстерності викладача тісно корелює з його ставленням до себе, вимогами до своєї діяльності, особистісними якостями. Можна вивчити свій фаховий предмет, можна мати систему психологопедагогічних знань, але це не забезпечить відповідної майстерності. Комплексне використання активних

форм і методів сприяють закріпленню теоретичних знань, озброєнню викладачів необхідним методичним арсеналом розв'язання сучасних освітніх проблем вищої школи, формують здатність до рефлексії, вміння використовувати одержану інформацію в нових умовах, а також вдосконалювати свої інтелектуальні, світоглядні і комунікативні якості.